1. Milline on kahe õigusharu suhe?

Rahvusvahelise humanitaarõiguse suhe inimõigustega ei ole lihtne. Tuleks meeles pidada, et inimõigused on noorem rahvusvahelise õiguse haru kui rahvusvaheline humanitaarõigus. See tähendab, et vaenutegevust on reguleeritud kauem ja rahvusvaheline humanitaarõigus ei ole pealetükkiv nähtus, mis tahab inimõigustelt midagi röövida. Mõlemal õigusharul on oma ülesanne, mis tähendab, et ühel juhul võib prevaleerida üks ja teisel juhul teine ning võimaluse korral nad toetavad teineteist. Näiteks piinamine on keelatud nii inimõiguste kui ka rahvusvahelise humanitaarõiguse põhimõtete kohaselt.1

Inimõigused kehtivad alati, aga rahvusvaheline humanitaarõigus kehtib relvakonflikti korral. Ei ole küsimust, et rahuajal prevaleerivad inimõigused ja rahvusvahelise humanitaarõiguse sätetest kehtivad need, mis käsitlevad ettevalmistust (nt teavitada inimesi selle reeglitest, tagada, et relvajõududes oleksid õigusnõunikud).

Küsimus on selles, milline on kahe õigusharu suhe relvakonfliktis. Variante võiks olla kolm. Esiteks, relvakonfliktis inimõigused vaikivad ja olukorda hakkab täielikult reguleerima rahvusvaheline humanitaarõigus. See ei ole mõistlik lähenemine. Rahvusvaheline humanitaarõigus ei reguleeri kõiki küsimusi ega olukordi, eriti mitterahvusvaheliste relvakonfliktide ajal, mistõttu on inimõiguste paralleelne kohaldumine hädavajalik.

Teiseks, relvakonflikte reguleerides juhindutakse üksnes inimõigustest, sest maailm ja õigussüsteem on edasi arenenud ning on aeg nii-öelda vana ja barbaarse rahvusvahelise humanitaarõiguse juurest edasi liikuda. Selline optimistlik lähenemine ei ole eriti realistlik, sest inimõiguste põhimõtted on formuleeritud ennekõike rahuaegset olustikku silmas pidades ja see ei paku praktilisi lahendusi relvakonflikti vägivaldses olustikus.

Kolmandaks, inimõiguste ja relvakonflikti vahel valitseb kompromiss, mis püüab tagada humaansuse, aga samas võimaldab ka lahendada relvakonfliktis tekkivaid olukordi.

Milline oleks see kompromiss? Rahvusvaheline Kohus on öelnud nõuandvates arvamustes, et rahvusvaheline humanitaarõigus on eriõigus (ld *lex specialis*) inimõiguste suhtes.2 Kohus kaalus, kas tahtlik elu võtmine relvakonfliktis on õiguspärane. Kodaniku ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt ütleb, et kellegi elu ei tohi võtta meelevaldselt.3 Paktis on peetud võimalikuks, et osa inimõigustest on võimalik piirata erakorralistel juhtudel, kuid õigus elule ei kuulu nende hulka.4 Kohus leidis, et inimõigused küll kehtivad relvakonfliktis, aga meelevaldsuse hindamisel tuleb arvestada ka eriõigust, mis reguleerib vaenutegevust. Kuna rahvusvaheline humanitaarõigus aktsepteerib elu võtmist teatud tingimustel, ei ole relvakonfliktis elu võtmine kõnealuses tähenduses inimõiguste rikkumine.

Mõnevõrra lihtsustatult võiks öelda, et inimõigused kehtivad relvakonfliktis niivõrd, kuivõrd rahvusvaheline humanitaarõigus ei reguleeri olukorda teisiti. Mõne teema puhul on inimõigused hädavajalikud, sest rahvusvaheline õigus ei reguleeri neid või neist reeglitest ei piisa. See on ilmne mitterahvusvaheliste relvakonfliktide puhul ja kehtib eriti isikute kinnipidamise kohta nende relvakonfliktide ajal.

Tuleb möönda, et kõik ei nõustu *lex specialis*-argumendiga, sest see olevat liiga lihtsakoeline ja jätvat mulje, et inimõigused on võimalik relvakonfliktis kergesti kõrvale jätta. Näiteks Euroopa Inimõiguste Kohus on kasutanud hoopis rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioonist5 tulenevaid tõlgendamise reegleid, leidmaks mõistlikku suhet rahvusvahelise humanitaarõiguse ja inimõiguste vahel.6 Seejuures on kohus toonitanud, et *lex specialis*-argumenti ei saa kasutada, välistamaks jurisdiktsiooni tekkimist.

Eraldi teema on inimõiguste ekstraterritoriaalne kohaldumine. Mitmete inimõiguste lepingute järgsed kohustused ei ole seotud riigi territooriumi, vaid jurisdiktsiooniga. Nii ütleb Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon, et riigid peavad tagama õigused igaühele, kes on nende jurisdiktsiooni all.7 Teisisõnu, inimestele, kes on riigi võimuses. Euroopa riigid ei koge üldjuhul relvakonflikte oma territooriumil, vaid puutuvad nendega kokku rahvusvaheliste sõjaliste operatsioonide käigus mujal maailmas. Iseenesest on mõistlik, et riigi kohustused inimõiguste tagamisel ei piirdu ainult territooriumiga, vaid laienevad ka inimestele, kes on riigi võimuses väljaspool territooriumi (vältimaks õiguslikku vaakumit inimeste huvides). Aga siin tekivad ka praktilised raskused. Mida saab lugeda jurisdiktsiooni all olemiseks? Kas selleks on vaja efektiivse kontrolli teostamist territooriumi üle? Või piisab jurisdiktsiooni tekkimiseks negatiivsest mõjust inimesele? Või lihtsalt missioonipiirkonnas olemisest?

Euroopa Inimõiguste Kohus on korduvalt seda küsimust arutanud. Kuigi seisukohad või argumendid on aja jooksul mõnevõrra muutunud, on kohus kinnitanud, et konventsioon kehtib ka rahvusvahelistel sõjalistel operatsioonidel.8 Üldiselt on kohus hinnanud, kas riigil on võim inimese üle. Võib öelda, et kohus on leidnud mõistliku kesktee. Ühelt poolt on kohus öelnud, et lihtsalt negatiivne mõju inimesele (nt kineetiliste sõjaliste meetmete tagajärjed) ei ole piisav. Klassikaliseks näiteks on Bankovići kaasus, kus NATO sõjalennukid ründasid muu hulgas Belgradi televisioonijaama. Rünnakus hukkunud inimeste omaksed esitasid kaebuse, kuid kohus lükkas selle tagasi, sest hukkunud inimesed ei olnud NATO operatsioonil osalenud Euroopa riikide võimuses, st pelgalt rünnak ei tekita piisavat seost ja seejärel jurisdiktsiooni.9 Kui nõustuda, et ainult riigi käitumise negatiivne mõju kellelegi kusagil on piisav, siis kaovad sisuliselt jurisdiktsiooni all olemise nõudest tulenevad piirangud konventsiooni kohaldumisel. Samas on kohus kinnitanud, et jurisdiktsioon tekib siis, kui inimene on füüsiliselt riigi võimuses ja seda ka aktiivse vaenutegevuse faasis, kus riik kui okupeeriv võim ei oma (veel) täielikku kontrolli territooriumi üle.10

Kohus on mitmes kaasuses toonitanud, et rahvusvahelise humanitaarõiguse ja inimõiguste suhe sõltub relvakonflikti tüübist.11 See on ilmekalt välja tulnud isikute kinnipidamise korral, kui kohus on olnud valmis aktsepteerima, et rahvusvahelises relvakonfliktis on olemas eraldi õigusnormistik ja selle teema puhul domineerib rahvusvaheline humanitaarõigus. Seevastu mitterahvusvaheliste relvakonfliktide korral on kohus allutanud isikute kinnipidamise kindlalt inimõiguste kontrollile.

- 1Võrdle nt piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikust alandava kohtlemise ja karistamise vastase konventsioon (Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment), 09.12.1984, jõustunud 26.06.1987, 1465 UNTS 85 (Eesti suhtes jõustunud 20.11.1991 − RT II 1994, 14, 44); Genfi konventsioonide rahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse lisaprotokoll (Protocol Additional to the Geneva Conventions, relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts), 08.06.1977, jõustunud 07.12.1978, 1125 UNTS 3 (Eesti suhtes jõustunud 18.07.1993 − RT II 1999, 21, 121) [edaspidi esimene lisaprotokoll], artikkel 75 (2) (a)(ii); Genfi konventsioonide mitterahvusvaheliste relvakonfliktide ohvrite kaitse lisaprotokoll [Protocol Additional to the Geneva Conventions, relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts], 08.06.1977, jõustunud 07.12.1978, 1125 UNTS 609 (Eesti suhtes jõustunud 18.07.1993. − RT II 1999, 21, 122) [edaspidi teine lisaprotokoll], artikkel 4 (2)(a).

Rahvusvaheliste lepingute eestikeelsed nimetused on autori kohandatud tõlked, sest Riigi Teatajas ilmunud (mitteametlikes) tõlgetes toodud pealkirjad ei ole tihti piisavalt täpsed.

- 2Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons (Advisory Opinion), ICJ Reports (1996) 226, lõik 25; Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory (Advisory Opinion), ICJ Reports (2004) 136, lõik 106.
- 3Kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt (International Covenant on Civil and Political Rights), 16.12.1966, jõustunud 23.03.1976, 999 UNTS 171 (Eesti suhtes jõustunud 21.01.1992 − RT II 1993, 10/11, 11), artikkel 6 (1).
- 4Ibid., artikkel 4 (2).
- 5Vienna Convention on the Law of Treaties, 23.05.1969, jõustunud 27.01.1980, 1155 UNTS 331 (Eesti suhtes jõustunud 20.11.1991 − RT II 1993, 13, 16), artikkel 31.
- 6EIK, Hassan vs. Suurbritannia, 16.09.2014.
- 7Vt nt inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon, 04.11.1950, jõustunud 03.09.1953, ETS No 005, (Eesti suhtes jõustunud 16.04.1996 − RT II 1996, 11, 34), artikkel 1.
- 8Vt nt EIK, Loizidou vs. Türgi, 23.03.1995, lõik 62.
- 9EIK, Banković jt vs. Belgia jt 16 Liikmesriiki, 12.12.2001; vt ka EIK, Gruusia vs. Venemaa (II), 21.01.2021.
- 10EIK, Hassan vs. Suurbritannia (viide 7).
- 11Vt nt EIK, Al-Skeini vs. Suurbritannia, 07.07.2011; EIK, Al-Jedda vs. Suurbritannia, 07.07.2011; EIK, Hassan vs. Suurbritannia (viide 7).